

A portugál nyelvű afrikai irodalom Magyarországon

A luzofón afrikai irodalmak kutatása egyelőre kezdetlegesen jelenik meg a nemzetközi tudományos palettán. Ez nem is meglepő, hiszen az afrikai kontinens teljes egészét érintő kutatások során feltárt ismeretanyag is meglehetősen hiányos. Értelemszerűen léteznek luzofón országok, melyek igyekeznek ezeket a hiányosságokat megszüntetni. Emellett Biernaczky Szilárd is megemlíti az afrikai szájhagyományokat feldolgozó tanulmányában,¹ hogy például belga és holland nyelvterületen számos afrikanisztikai publikáció jelent meg, azonban az angolai, mozambiki és zöld-foki-szigeteki afrikanisztikai kutatási irányvonalak még jó-részt kiaknázatlanok. Figyelembe véve tehát a kutatások nemzetközi állapotát, nem véletlen, hogy hazánkban hiányos háttérismerettel rendelkezünk a portugál nyelvű afrikai irodalmat illetően.

A PORTUGÁL NYELVŰ AFRIKAI IRODALOM KUTATÁSA A LUZOFÓN ORSZÁGOKBAN

A PALOP országok² irodalmának feltérképezése jelen állás szerint a luzofón országokban a legelőrehaladottabb. Portugália-szerte jelen vannak a hajdanvolt Portugál Birodalom kutatására specializálódott intézmények, nevezetesen a liszszaboni Dokumentációs Központ és Tengerentúli Tudományos Kutatási Egyesület (Centro de Documentação e Informação da Junta de Investigações Científicas do Ultramar) vagy a coimbrai Antropológiai Intézet (Instituto de Antropologia), de érdemes megemlíteni a különböző portugál egyetemeken zajló oktatási és kutatási tevékenységet is, csak hogy egy-két példával éljek.

Ami a luzofón afrikai országokat illeti, jelen ismereteink szerint Angolában és Mozambikban több intézmény is magas színvonalú kutatási eredményeket tud felmutatni, míg a Zöld-foki-szigeteken csak a Tudományos és Gyakorlati Dokumentációs Központ (Centro de Documentação Técnica e Científica), valamint Bissau-Guineában két intézmény, a Nemzeti Tudományos Intézet (Instituto Nacional Científica) és a Tudományok és Kutatások Intézete (Instituto de Estudos e Pesquisa) foglalkoznak afrikanisztikai kutatásokkal. Végül, de nem utolsó sorban nem szabad megfeledkeznünk Brazíliáról sem, ahol a portugál-afrikai, kiváltképp az angolai irodalom kutatása reneszánszát éli. Az itt zajló előrehaladott és virágzó

¹ BIERNACZKY Szilárd, „Az afrikai szájhagyományok kutatása a portugál nyelv érvényesülési területén”, in *Miscellanea Rosae: Tanulmányok Rózsa Zoltán 65. születésnapjára: Estudos em homenagem de Zoltán Rózsa*, szerk. Rákóczi István, 165–176 (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1995), 165.

² Ez a Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa kifejezésnek a rövidítése, mely magyarul a „portugált hivatalos nyelvként használó afrikai országok” jelentéssel bír. A kifejezés a következő országokat takarja: Angola, Zöld-foki-szigetek, Bissau-Guinea, Mozambik, São Tomé és Príncipe és 2011 óta Egyenlítői-Guinea.

tevékenység nemzetközi értelemben véve is hiánypótló. Afrikai kutatásokra specializálódott intézmények például Rio de Janeiróban az Afro-ázsiai Tudományok Központja (Centro de Estudos Afro-Asiáticos), São Paulóban pedig az Afrikai Tudományok Központja (Centro de Estudos Africanos).

AZ AFRIKAI FOLKLÓR MAGYAR VONATKOZÁSA
– MAGYAR LÁSZLÓ ÉS AZ OZORO-SZERELEM

Az afrikai folklorisztika kiaknázatlanságát mi sem bizonyítja jobban, hogy a közmondások és mesék tanulmányozásának különös figyelmet szentelnek, ennek dacára az énekes műfajok kutatása még számtalan új perspektívát kínál, a hősepi-kai műfaj létezése pedig – vagy a kutatók figyelmetlensége, vagy pedig tényleges hiánya miatt – nem bizonyított.³

Annak ellenére is, hogy jelenleg hiányos képünk van a portugál-afrikai irodalomról, az afrikai folklór viszonylag korán bekerült a köztudatba Európa-szerte, ami szakmai célból, vagy egyszerűen kedvtelésből Afrikába látogató elhivatott felfedezőik munkájának köszönhető. Itt érdemes megemlíteni a szombathelyi születésű Afrika-kutató, Magyar László (1818–1864) történetét. Magyar esetének pikantériája az, hogy eredetileg egy dél-amerikai expedíciót tervezett, azonban a Magyar Tudományos Akadémia anyagi segítsége híján, illetve élete nem várt fordulatának következtében az afrikai portugál gyarmatokra volt kénytelen hajózni. Nem veszélytelen utazásairól töredékes útinaplóiból informálódhatunk. Magyar László életének sorsfordulása akkor következett be, amikor barangolásai során egy bié-fennsíki falu, Masisi-Kuitu mellett letelepedve a biéi uralkodó, Kajája Kajángula egyik leánygyermekét, az alig tizennégy esztendő Inakullu-Ozoro hercegnőt feleségül ajánlotta neki, így ismereteink szerint ő lett az első magyar, aki afrikai nővel házasodott.⁴

Elsőként Havas Antal dolgozta fel a fentebbi történetet az 1895-ben született *Afrikai képek* című elbeszélő költeményében,⁵ mégis az angolai származású Ana Paula Tavares *História de amor da princesa Ozoro e do húngaro Ladislau Magyar* verse ismertette meg Magyar afrikai kalandjait a nagyvilággal. A mű magyar nyelvű fordítása Biernaczky Szilárdnak köszönhető, aki a *Vasi Szemle* folyóiratban jelentette meg *Ozoro hercegnő és Magyar László szerelmének története* címmel. Könnyen befogadható módon, olvasmányos formában, folklórelemekkel átszőve kívánja tolmácsolni a történetet az egyébként csekély afrikai folklórismerettel rendelkező magyar közönségnek.⁶ Egy szintén angolai származású író, José Eduardo Agualu-

³ BIERNACZKY, „Az afrikai szájhagyományok kutatása...”, 166–167.

⁴ KRIZSÁN László, *Magyar László* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 39–105.

⁵ HAVAS Antal, *Afrikai képek: Különös tekintettel Magyar Lászlóra* (Szabadka: Krausz és Fischer Könyvnyomda, 1895), 68–70.

⁶ BIERNACZKY Szilárd, „A menyasszony Ina-Kullu-Ozoro: A 19. században egy autodidakta magyar etnológiai terepmunkás családot alapít Afrikában”, *Vasi Szemle* 73, 4. sz. (2019): 463–481, 464.

sa is felfigyelt a magyar származású felfedezőre. Éppen egy rabszolgasorsot feldolgozó forgatókönyv írása közben bukkant rá Magyar László történetére. Az *O Globo* brazil folyóiratban hosszasan méltatta Magyar hajdani munkásságát és cselekedeteit, valamint az általa ismert legszebb szerelmi történetnek titulálta Ana Paula Tavares költeményét.⁷

A PORTUGÁL NYELVŰ AFRIKAI IRODALMAK MEGJELÉSE MAGYARORSZÁGON

A két elismert angolai író nevének említése után érdemes áttérni a tanulmány központi témájára, az afrikai portugál nyelvű szépirodalom recepciójára hazánkban. Magyarországon a PALOP országok irodalma, valamint *en bloc* a portugál nyelvű irodalom iránti érdeklődés kezdete a II. világháború utáni időszakra, az 1950–60-as évekre tehető. Fokozatos feltűnésének nem esztétikai okai voltak, inkább a politikai szimpátiának volt köszönhető. A portugáliai Salazar-rezsim jobboldali-fasisztoid volt, míg az ellene küzdő afrikaiak és felszabadítási mozgalmak, mint az Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA) vagy a Mozambiki Felszabadítási Front (Frente de Libertação de Moçambique, FRELIMO) a kommunizmussal szimpatizáltak, és szovjet támogatást élveztek. A gyarmatrendszer összeomlása azt eredményezte, hogy a függetlenedett államokban kommunista kormányok jutottak hatalomra erős szovjet segítséggel, így jelenhettek meg az akkori szocialista országokban a baloldali afrikai irodalmak.

1963-ban látott napvilágot Hargitai György fordításában a mozambiki író, Castro Soromenho *Halott föld* című kötete,⁸ azonban ez egyelőre nem volt elegendő ahhoz, hogy az afrikai irodalom a köztudatban meghonosodjon. Sík Endre nagyvolumenű, *Fekete-Afrika története* címmel publikált négykötetes munkája⁹ viszont valamivel több olvasó polcára felkerülhetett. Az első kiadás francia nyelvű volt, később a magyar, majd angol nyelvű fordítása is elkészült.¹⁰ A fentebb említett köteteken kívül igencsak fontos szerepe volt Keszthelyi Tibor *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig* című művének,¹¹ melyben részletesen taglalta a portugál nyelvű afrikai irodalmak szerepét.

A Magyarországon akkoriban uralkodó szocialista rendszer kedvezőnek bizonyult a szintén szocialista afrikai luzofón országok irodalmának terjedéséhez, s a szemfülesebb irodalomkedvelők könnyűszerrel csemegézhetek a politikailag

⁷ José Eduardo AGUALUSA, „A história de amor de Ladislau Magyar”, *O Globo*, 2017.05.01, <https://oglobo.globo.com/cultura/a-historia-de-amor-de-ladislau-magyar-21279501>.

⁸ Castro SOROMENHO, *Halott föld*, ford. HARGITAI György (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964).

⁹ Sík Endre, *Fekete-Afrika története*, 4 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964–1973).

¹⁰ BÚR Gábor, „Sík Endre, Afrika történetírója”, in *Harambee: Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. Születésnapjára*, szerk. SEBESTYÉN Éva, SZOMBATHY Zoltán és TARRÓSY István, 108–114 (Pécs–Budapest: ELTE BTK Afrikanisztikai Oktatási Program, 2006), 108.

¹¹ KESZTHELYI Tibor, *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971).

független lapokban és antológiákban publikált belföldi és külföldi művekből. A *Nagyvilág* folyóirat remek felületnek bizonyult arra, hogy a magyar olvasóközönség megismerkedjen afrikai költők költeményeivel. Elsőként az angolai elnök és költő Agostinho Neto *Fogo e ritmo*ja (*Tűz és ritmus*) jelent meg.¹² Ezt követően egy nagyobb lélegzetvételű afrikai verscsokrot olvashattunk, melyben már találkozhattunk zöld-foki-szigeteki és São Tomé és Príncipe-i költőkkel is.¹³ Az *Égtájak* antológia kötetei is rendszeresen szemlézték a portugál nyelvű afrikai prózairodalmat, de azokat nem eredeti nyelvről, hanem köztes nyelv segítségével fordították magyarra.¹⁴

Az 1970-es évek nem bizonyultak kedvezőnek a portugál nyelvű afrikai irodalmak magyarországi terjedésének szempontjából. Ebben több egymással összefüggő tényező is szerepet játszott: Portugália ún. „tengerentúli tartományai” (1951 óta ezzel az elnevezéssel illették a gyarmatterületeket) 1974-ben nyerték el végleges függetlenségüket. Ennek következtében az irodalmi önmegvalósításra, az irodalmi értékek terjesztésére és az irodalmi boomra is csak ezután került sor; az anglofón és frankofón irodalomkutatók előrehaladott kutatási eredményeket tudtak felmutatni, ennek következtében az érdeklődés is főként ezek felé összpontosult; a luzofón afrikai irodalom kezdetleges állapota és az irodalomteoretikusok más irányultságú érdeklődése eredményeképpen egyelőre kevesen foglalkoztak professzionális szinten PALOP irodalommal mind Magyarországon, mind nemzetközi szinten.

Az 1970-es évek végétől kezdve, majdnem tíz év után kezdtek újra fel-feltűnni poétikai referenciák, így például a békéscsabai *Aurora* folyóiratban megjelenő költemények Agostinho Neto, Pierre Bamboté és Noémia de Sousa tollából,¹⁵ vagy a már említett *Nagyvilág*ban megtalálható költészeti és prózai alkotások.¹⁶ Ugyaner-

¹² „Mai néger költők”, *Nagyvilág* 6, 10. sz. (1961): 1433–1442.

¹³ „Afrikai költők”, *Nagyvilág* 8, 7. sz. (1963): 973–982. A lapszámban megjelent versek a következők: Mário António Fernandes: *Sábado à noite* (*Szombat éjszaka*), Noémia de Sousa: *Samba* (*Szamba*), Jorge Barbosa: *Choupana* (*Kunyhó*), Francisco José Tenreiro: *Os negros em muitas partes do mundo* (*Néger-erek világszerte*).

¹⁴ Herbert L. SHORE, *Casamento em Angola* („Házasság Angolában”, ford. RÓNA Ilona, in *Égtájak* 1967, szerk. KARIG Sára és OSZTOVITS Levente, Öt világrész elbeszélései, 424–436 [Budapest: Európa Könyvkiadó, 1967]), Baltasar Lopes: *Balaguinho* (ua., ford. BENYHE János, in *Égtájak* 1969, szerk. KARIG Sára, Öt világrész elbeszélései, 251–259 [Budapest: Európa Könyvkiadó, 1969]), Luís Bernardo Honwana: *Repouso para almoço* („Ebédszünet”, ford. KARIG Sára, in *Égtájak* 1970, szerk. KARIG Sára, Öt világrész elbeszélései, 194–212 [Budapest: Európa Könyvkiadó, 1970]).

¹⁵ *Aurora*, 3. sz. (1979): 60–71. A lapszámban megjelent versek a következők: Agostinho NETO, *Adeus a hora da Largada*, 60–63 (*Búcsúzkodás*, ford. TÓTH Éva), *Túl a költészetten, Ezt kiabálta magán kívül*, 67–69 (ford. TÓTH Éva), Pierre BAMBOTÉ, *Búcsú*, 70 (ford. TÓTH Éva), Noémia DA SOUSA, *Kiáltás*, 70 (ford. BÍRÓ József).

¹⁶ *Nagyvilág* 25, 3. sz. (1980): 342–365. Agostinho NETO versei: *Ifjúságom pálmáinak zöldje, Nyugati civilizáció*, 342–346 (ford. TÓTH Éva), Luis Bernardo HONWANA, *A papa, a kígyó meg én*, 347–355 (ford. CZINE Erzsébet), Manuel FERREIRA, *Mondja el, Vicente, úgy, ahogy történt*, 356–360 (ford. PÁL Ferenc), Arlindo BARBEITOS versei, 361–365 (ford. WEÖRES Sándor és PÁL Ferenc).

re az időszakra tehető az Európa Könyvkiadó gondozásában megjelenő Agostinho Neto *Vérzünk virágzunk*¹⁷ című verseskötete Tóth Éva költő fordításában.¹⁸

MAGYAR FORDÍTÁSBAN MEGJELENT KÖTETEK ÉS AZ AFRIKAI IRODALOM
MAGYARORSZÁGI KUTATÁSA

Az öt portugál anyanyelvű ország irodalomtörténetét vizsgálva bátran kijelenthető, hogy Angola tudhatja maga mögött a legrégebbre visszavezethető és legszignifikánsabb irodalmi múltat. Ennek oka eme tanulmány terjedelmi megkötése miatt nem ismertethető, viszont az *Álomvadászok* antológia (lásd lentebb) utószava teljes körű tájékoztatást nyújt az ez iránt érdeklődőknek.

Miközben a volt portugál gyarmatokon, kiváltképp Angolában az irodalmi élet szinte robbanásszerű virágzásnak indult, hazánkban épphogy el lettek hintve a luzofón afrikai irodalom magvai a fentebb említett Castro Soromenho- és Agostinho Neto-kötet publikálásával. A portugál nyelvű afrikai irodalmakat érintő kutatási tevékenység alapkövét Pál Ferenc fektette le relatíve hamar, a 70-es évek második felében. Ismereteit az Eötvös Loránd Tudományegyetem Portugál Tanészékének támogatásával az 1980-as évek óta adja át hallgatóinak a *Bevezetés a portugál nyelvű irodalmakba* elnevezésű mintatantervi kurzus keretein belül. Lelkesedése több hallgatóra is ösztönzőleg hatott; hatására olyan szintű érdeklődés alakult ki, hogy a témát érintő tanulmányok és szakdolgozatok nagy számú megjelenése mellett olyan nagy volumenű fordítói munkák is napvilágot láttak, mint José Eduardo Agualusa *A múltkereskedő* címmel megjelent regénye Bense Mónika fordításában.¹⁹ Kiemelendő ezen kívül a már említett Pál Ferenc által válogatott *Álomvadászok* antológia,²⁰ melyben túlnyomórészt angolai írók elbeszélései kaptak helyet, például Pepetela, Uanhenga Xitu, Dario de Melo, Agualusa, João de Melo és Roderick Nehone. Fontos megemlítenünk Borbáth Péter és Urbán Bálint Ondjaki-fordításait is. Urbán Bálint angolai posztkoloniális irodalmat érintő tanulmányai és recenziói, különös tekintettel Ondjakira²¹ és Agualusára²² szintén releváns dokumentumok.

A mozambiki írók közül elengedhetetlen megemlítenünk Mia Coutót, az egyik legnívósabb portugál nyelvű irodalmi díj, azaz a Camões-díj 2013. évi nyertesét.

¹⁷ Agostinho NETO, *Vérzünk virágzunk*, ford. Tóth Éva (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980).

¹⁸ PÁL Ferenc, „Reflexões acerca do conhecimento das letras de Angola na Hungria”, *Cultura* 3, no. 68. (2014): 20–21.

¹⁹ José Eduardo AGUALUSA, *A múltkereskedő*, ford. BENSE Mónika (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2010).

²⁰ *Álomvadászok: Portugál-afrikai elbeszélések*, szerk. PÁL Ferenc (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012).

²¹ URBÁN Bálint, „Honnan jön az angolai irodalom? Ondjaki és a posztkoloniális, portugál nyelvű angolai irodalom kérdéseiről”, *Új Nautilus*, 2012.06.12, <http://ujnautilus.info/honnan-jon-az-angolai-irodalom>.

²² URBÁN Bálint, „A Határvonalon”, *Debreceni Disputa* 8, 7–8. sz. (2010): 76–79.

A *Nagyvilág* 2008-as portugál-afrikai számában, illetve az *Álomvadászok* antológiában két novellája olvasható Borbáth Péter és Gergely Veronika fordításában, ezen felül a *Nagyvilág* ugyanezen számában olvasható Mojzer Anna elemzése a *Venenos de Deus, remédios do Diabo (Isten mérge, Ördög gyógyszere)* kötetéről.²³ Az *oroszlán vallomása (Confissão da Leoa)* című regényének fordítása Pál Ferenc nevéhez fűződik.²⁴

Az idei év kifejezetten termékenynek bizonyult a luzofón afrikai irodalom tekintetében: az *Opus* irodalmi folyóiratban Couto-novellák fordításai jelentek meg, mégpedig *A kövér hindu lány*, az *Áradat* és a *Maria Pedra a keresztúton*,²⁵ továbbá az 1749 online világirodalmi magazinban két novella jelent meg José Eduardo Agualusától, az *Egy kalap lényege*²⁶ és a *Rio Negro*.²⁷ Ezen fordítások szintén Pál Ferencnek köszönhetők.

Ámbár hazánkba a PALOP országok irodalma csak apránként hatol be, az elmúlt időszakban számos portugál-afrikai, főleg angolai irodalmi művet és a művekkel kapcsolatos esszét és recenziókat ismerhettek meg a magyar olvasók. Remélhetőleg ez a publikációs tendencia továbbra is felfelé ível, hogy a jövőben minél több emberhez eljuthasson a luzofón irodalom ezen ága is.

EGYÉB IRODALOM

BIERNACZKY Szilárd. „Angola / Könyvészet: Angolai kultúra, történelem, folklór és irodalom Magyarországon – Bibliográfia (előzetes adatgyűjtés)”. Magyar Afrika Tudástár, 2014.09.16, http://afrikatudastar.hu/HU/magyar-afrikatudas-tar/item/download/708_414998f12f906124d25c1ae7ea828252.

PÁL Ferenc. „Afrika portugál nyelvű irodalmairól”. *Nagyvilág* 53, 11. sz. (2008): 1116–1122.

PÁL Ferenc. „Angola negyven éve független – irodalom”. *Nagyvilág* 60, 11. sz. (2015): 1216–1221.

PÁL Ferenc. „Az angolai csodás való(ság): José Eduardo AGUALUSA: *A múltkereskedő*”, in *Világtalanul? Világirodalom-kritika Magyarországon*, szerkesztette Izsó Zita, LESI Zoltán, URBÁN Bálint és ZELEI Dávid, 231–237 (Budapest: FISZ–Jelenkor Kiadó, 2015).

PÁL Ferenc. „Caliban földjén: Afrika portugál nyelvű irodalmairól”. *Nagyvilág* 25, 5. sz. (1980): 424–427.

²³ ZELEI Dávid, „Mia Couto 2013 Camões-díjasa”, *Lazarillo*, hozzáférés: 2020.11.03, https://www.prae.hu/prae/lazarilloetc.php?aid=276&menu_id=111&type=1

²⁴ MIA COUTO, *Az oroszlán vallomása*, ford. PÁL Ferenc (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2016).

²⁵ MIA COUTO, „A kövér hindu lány”; „Áradat”; „Maria Pedra a keresztúton”, ford. PÁL Ferenc, *Opus*, 2. sz. (2020): 82–88.

²⁶ José Eduardo AGUALUSA, „Egy kalap lényege”, ford. PÁL Ferenc, 1749, hozzáférés: 2020.10.31, <https://1749.hu/szepirodalom/proza/jose-eduardo-agualusa-egy-kalap-lenyege.html>.

²⁷ José Eduardo AGUALUSA, „Rio Negro”, ford. PÁL Ferenc, 1749, hozzáférés: 2020.10.31, <https://1749.hu/szepirodalom/proza/rio-negro.html>.

- PÁL Ferenc munkássága – Publications by Ferenc PÁL (1949). Szerkesztette BERNACZKY Szilárd. *Magyar Afrika Tudástár*, hozzáférés: 2020.11.03, http://www.afrikatudastar.hu/HU/magyar-afrika-tudas-tar/item/download/1829_7060c7806f1b7816d56f159485bb1dce.
- PÉNTÉK Orsolya. „A múltkereskedő, a kisleány, a kislány és az oroszlanok története”. *Magyar Hírlap*, 2019.10.05. <https://www.magyarhirlap.hu/kultura/20191005-a-multkereskedo-a-kisleany-a-kislany-es-az-oroszlank-tortenete>.
- URBÁN Bálint. „A luzofón posztkolonialitás elmélete és az afrikai portugál nyelvű irodalmak”. *Alföld*, 71, 6. sz. (2020): 72–85.
- VARGA Péter. „Ozoro hercegasszony násza”. *Hídlap Magazin*, 2006. máj. 27., 3.
- VIEIRA, José Luandino. „Lucas Matesso ünneplő ruhája”; „Dina”. Fordította PÁL Ferenc. *Nagyvilág* 27, 2. sz. (1982): 176–189.